

SAVOKOS ŽEMĖ GENEZĖ

Marius Smetona

Vilniaus universitetas, Vilnius
ORCID: 0000-0003-2816-5504

Anželika Smetonienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius
ORCID: 0000-0003-0352-884

<https://doi.org/10.15388/VLLP.2020.13>

ANOTACIJA: Straipsnyje pateikiama koncepto ŽEMĖ leksikografinė ir studentų apklausų analizė, atlikta įgyvendinant Valstybinės lietuvių kalbos komisijos finansuojamą projektą (2018–2020) „Duona. Motina. Žemė“. Šiuolaikinio žmogaus santykis su žeme yra kitoks, nei buvo seniau. Žemės sąvoka, turint omenyje ir jos sampratą anksčiau, atrodo plati ir sudėtinga, todėl svarbu išnagrinėti, koks jos vaizdas lietuvių pasąmonėje kyla šiandien.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: konceptas, žemė, apklausos, leksikografija.

1. Įvadas

Žmogų ir žemę sieja ypatingas ryšys. Daugelyje senosios Europos kultūrų, tarp jų ir baltų kultūroje, gyvybė buvo kildinama iš žemės. Žemė, kaip visko, kas gyva, maitintoja ir augintoja, laikyta Deive Motina. „Mitinio pasaulėvaizdžio Žemė – tai kosminiai gelmenys, gimda, kuriuose kyla, randasi visa žemiškoji gyvybė, be abejo, ir žmogus. Laikantis šios sampratos, žmogus turi dvi motinas – biologinę ir kosminę. Ant pastarosios – Motinos Žemės – praeina visas jo gyvenimas, į jos skreitą žmogus ir sugrįžta, užbaigęs jam skirtą žemiškąją būtį“ (Laurinkienė 2013, 397). Senovės lietuvis žemę taip ir suprato – ji ir gimdytoja, ir maitintoja, ir pomirtinė globėja. „Nuo seno baltams buvo būdingas artimas santykis su gamta, jos periodiškais kaitos ciklais ir ypač – su žeme, kuri buvo ir gyvenamoji aplinka, ir darbo objektas. <...> Baltų kultūroje žmogui, suaugusiam su žeme, namai, įkuriami jo žemės sklypelyje, nuo seno atliko egzistencinio centro vaidmenį“ (Laurinkienė 2013, 32–33). Ilgainiui žemė tampa viso ko matu, amžinąja vertybe, jungiančia gyvybę, galią, žinojimą, meilę, grožį, laisvę, tėvynę. „Lietuvis myli žemę, myli savo dirvą, myli ją ne utilitariškai, bet mistiškai estetiškai. Jis gali šią žemę apleisti ekonominiu atžvilgiu, bet jo sieloje ji pasilieka įsisiurbusi iki pat šaknų“ (Maceina 1991, 460). Anot Daivos Vaitkevičienės, „žemė – tai sąvoka, suliejanti į vieną du svarbius žmogaus gyvenimo aspektus: darbą (pragyvenimą „iš žemės“) ir buvimą (gyvenimą „savo žemėje“)“ (Vaitkevičienė 2013, 42).

Šiuolaikinio žmogaus ryšys su žeme yra pakitęs. Nors lietuvių pašamonėje minėtis, kad žemė yra svarbi ir brangi, išliko, žemė nebėra vienintelis pragyvenimo šaltinis, ne taip stipriai ji siejama su pagoniškais ritualais, dievybėmis, ryšiu su gamta. Idealistinis žemės vaizdas menksta, „kai dėl pakitusios gyvensenos žemės ir žmogaus sąlytyje randasi vis daugiau tarpinių grandžių, o žemės suvokimas ir vertė tolydžiai blėsta mūsų sąmonėje“ (Vaitkevičienė 2013, 41). Lietuvis stato namą, sodina medį, puoselėja aplinką, kad toje žemėje puikiai jaustųsi ir tęstų giminę jo ainiai, žemė tampa preke. Prie gana plataus žemės suvokimo prisideda ir kiek formalesnė žemės kaip planetos samprata, kuri dabar kaip pagrindinė reikšmė pateikiama akademiniam „Lietuvių kalbos žodyne“ (LKŽe). Žemė siejama daugiausia tik su sunkiu darbu – ar tai reiškia, kad iš senosios žemės sampratos nieko neliko? „Jeigu tokios asociacijos pradeda vyrauti, tai ženklas, kad jau visiškai nususinome Žemės vaizdinį, o mainais už tokį atsainumą mums užkrauta nepakeliama nykumos našta. Trumpiau tariant, žemė neturėtų būti vien ūkinės eksploatacijos ir turtinių manipuliacijų objektas. Neneigiant žemės kaip maitintojos įvaizdžio, svarbu vertinti ją kaip gyvosios išminties, o drauge ir humanitarinio žinojimo šaltinį“ (Čiuldė 2013, 18).

2. Leksikografiniai šaltiniai

Iš pradžių verta trumpai apžvelgti žodžio *žemė* etimologiją. Vytautas Mažiulis tvirtino, kad baltų ir indoeuropiečių prokalbe šnekėjusiems žmonėms žodis *žemė* reiškę ir dievybę, t. y. Žemę. Šio žodžio tam tikra opozicija buvo *saulė* (analogiškai ir dievybė Saulė), šie du žodžiai, anot V. Mažiulio, net morfologiškai panašūs (plg. balt. **žemjā* > lie. *žemė* ir balt. *sáuljā* > lie. *saulė*) (Mažiulis 1995, 45). Esama kiek skirtingų požiūrių į žodžio lie. *žemė* kilmę iš ide. kalbos: arba jis yra kilęs iš moteriškos giminės būdvardžio, kuris kadaise apibrėždavo kažkokį daiktavardį, reiškusį būtent žemę (SEJL 1686), arba iš moteriškos giminės abstrakto (Mažiulis 1995, 45). Vis dėlto sutariama, kad balt. **žemjā* yra kilęs iš ide. **ghem*, o šis savo ruožtu – iš **dh(e)ghem-* / *dh(e)ghom-*. Tiksliau būtų pridurti, kad būta dviejų ide. formų – **dhghem* ir **dhghemi*, iš kurių ir išriedėję ne tik lie. *žemė*, la. *zeme*, pr. *semmē*, sen. sl. *zemlja*, bulg. *земя, зѣмља*, slov. *zémľja*, rus. *земля*, č. *země*, slov. *zem*, le. *ziemia* (Мартынов 1983, 87), bet ir kiek kitokią reikšmę nei pastarieji žodžiai turintys, tačiau *žemei* giminingi rus. *земѣ / змея* ‘gyvatė; slibinas’ ar lietuvių senoji forma *žmuo* ‘žmogus’ (SEJL 1687). V. Abajevas teigia, jog žodis *žemė* susijęs ir su oset. *zæxx* / *zænxx* ‘žemė; žemės paviršius’, pastarasis iš **zamxa-* ← **zam-ka* nuo iranėnų **zam-* (Абаев 1989, 307).

Lietuvių kalbos žodis *žemė* yra labai darus, iš jo yra atsiradę *žeminis*, *žemiškas*, *žemyna*, *žemdirbys*, *žemyn* ir gausybė kitų darinių. Kadangi šis žodis yra veldinys iš

ide. kalbos, natūralu, jog yra paliudytas jau pirmuosiuose lietuvių kalbos raštuose, pavyzdžiui, *Laupfe Diwui dągufu / Marafu ir βemefu / Ponui Jesui Chriftui* Mž 222; *Angelai Mariump tare / Kurio æfchkot ijau eft tena / Raffit Galileas βiemie* Mž 278; *Sunús Diwo dąguia / n̄ túri mótinos / o ž̄meiē tewo* DK 33. Pirmajame lietuvių kalbos žodyne, 1620 m. išleistame Konstantino Sirvydo „Promptuarium dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum“, bei vėliau pasirodžiusiuose „Dictionarium trium linguarum“ leidimuose gausu paties žodžio *žemė* užrašymų bei vedinių iš jo ar net dūrinių su šiuo dėmeniu, pavyzdžiui, *žemēmestē* ‘matininkystė’ SD^I 171; *žemybē* SD^I98, SD^{III} 225; *žeminykas* ‘tėvynainis’ SD^I 216; *žemionis* ‘kilmingas bajoras’ SD^I 216; *žemionka* ‘žemininkė, bajorė’ SD^I 216; *žemiškas* SD^I 215 ir t. t. O dabar LKŽe pateikia net 12 žodžio *žemė* reikšmių, kai kurios jų turi ir papildomų poreikšmių:

1. ‘penkta pagal dydį Saulės sistemos planeta, kurioje gyvename’;
2. ‘(mūsų planetos) paviršius, kuriuo vaikščiojame, ant kurio stovime; aukšto, stogo ir t. t. pagrindas, apačia, ant ko galima užlipti’;
  - a. ‘asla’;
  - b. ‘grindys’;
  - c. ‘apatinis aukštas’;
  - d. ‘dugnas (vandenyje)’;
3. ‘linksnis (arba prielinksnis *į* su galininku), einantis postverbu, kuris paprastai vartojamas po šalinimo, naikinimo, menkinimo reikšmės veiksmažodžių ir nurodo baigtinį veiksmą’;
4. ‘viršutinis birus (ppr. dirbamas ar kitaip naudojamas) mūsų planetos paviršiaus sluoksnius’;
  - a. ‘tos medžiagos gabalėlis, grūdelis’;
  - b. ‘smėlis’;
  - c. ‘molis’;
  - d. ‘dulkės’;
  - e. ‘purvas, nešvarumai’;
  - f. ‘vienas iš tariamai pirminių elementų’;
5. ‘medžiaga, sudaranti mūsų planetos paviršių’;
6. ‘sklypas, plotas, laukas, skirtas kokioms reikmėms’;
7. ‘sausuma’;
  - a. ‘krantas, pakraštys’;
8. ‘ariamas, dirbamas laukas, dirva’;
  - a. ‘lauko paviršius kaip įdirbimo objektas’;
  - b. ‘žemdirbystė, žemės ūkis’;
9. ‘privatus (ppr. dirbamas) sklypas, naudmenos’;
  - a. ‘privati valda’;
  - b. ‘ūkis’;
  - c. ‘valakas’;
  - d. ‘savarankiškas ūkininkavimas’;

10. 'tinkamas augalams augti ar auginti sluoksnis, dirvožemis';
11. 'tautos arba tautų gyvenama teritorija, kraštas, šalis';
  - a. 'kurio krašto ar šalies gyventojai, tauta';
  - b. 'valstybė';
  - c. 'etnis teritorinis vienetas';
  - d. 'apylinkė, vietovė, sritis';
  - e. 'tėvynė, gimtinė, tėviškė';
12. 'pasaulis';
  - a. 'žmonių gyvenamas pasaulis, priešingas dangiškajam (t. y. rojui) arba požeminiam (t. y. pragarui)';
  - b. 'šis pasaulis, suvokiamas kaip tam tikras beribis paviršius (kartais supamas vandenų)';
  - c. 'visi žmonės, žmonija';
  - d. 'žemiškasis gyvenimas (priešingas dvasiškajam), jo atributai'.

Grįžtant prie senųjų lietuvių kalbos raštų tikslinga paminėti, kad dauguma šių reikšmių juose užrašytos, nepaliudyta tik reikšmė 'linksnis (arba prielinksnis į su galininku), einantis postverbu, kuris paprastai vartojamas po šalinimo, naikinimo, menkinimo reikšmės veiksmažodžių ir nurodo baigtinį veiksma'. Tuo tarpu kelios reikšmės, pavyzdžiui, 11 ir 12, XVI–XVII a. raštuose aptinkamos labai dažnai, ypač tai pasakytina apie 12-osios reikšmės poreikšmę 'žmonių gyvenamas pasaulis, priešingas dangiškajam (t. y. rojui) arba požeminiam (t. y. pragarui)': <...> *Nes dangus ir žeme praeis / o zodžei Wiešpaties patęka* DP 79. *Pirm dangus ir žemė sugaiš, negi mažiausias žodis teisės jo atsimainyt turėtų* MP 195¹. *Sunús Diewo dąguia / nę túri mótinós / o žėmeiė tewo* DK 33. <...> *pilna sita dąngus / žiáme táwos βlowes* <...> PK 150. *Ghifsai Garbę Ifraelo nog Danguaus ant Szemes padrebe, ghis ne atmine Sulelio kaių fawa / diena fawa ruftibes* BB Rd 2,1. *Būk valia tavo kaip danguj, teip ir and žemės* Ch1 Mt6,10. *Yra pragare kančios, verksmas, ašaros, yra tai ir ant žemės* SP II 42. Žodžio *žemė* reikšmės yra labai specifinės, net K. Sirvydo žodyne, kuriame žodžiui apibrėžti paprastai vartojami sinonimai, sunku rasti kokį nors skolinį, kuris būtų pakeitęs *žemę* su visomis jos reikšmėmis. Senuosiuose raštuose galima aptikti nebent atskirų žodžio *žemė* reikšmių ar poreikšmių svetimoms kilmės sinonimų, pavyzdžiui, *pavietas* 'šalis, kraštas, sritis', *nečystata* 'nešvarumas', *gaspada* 'butas; ūkis, kiemas', ir ypač senuosiuose raštuose paplitęs skolinys *svietas* '1. pasaulis; žemė; 2. žmonės; 3. minia, pulkas', kurio net kelios reikšmės sutampa su *žemės* reikšmėmis: *Ir ilgai dewa walio ant fweta giwenkiet* Mž 12; *Nors švietas welniu pilnas butu / o mus wifus prarit noretu* PK 61; *Kas iau dabar pildzias Amėriko / ir anamė nauiamė fwietę ape kurį nieko niežinoio tėjai mufų pirmieii* DP 13.

1 Morkūno „Postilės“, S. B. Chylinškio „Naujojo Testamento“ ir K. Sirvydo „Punktų sakymų“ pavyzdžiai imti iš LKŽ.

Iš LKŽe pateiktų duomenų matyti, kad prie žodžio *žemė* reikšmių pateikti pavyzdžiai papildomai prideda naujų atspalvių, tokių kaip žemės spalvingumas ir panašiai. „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (DLKŽe), pateikiama kiek mažiau reikšmių nei LKŽe:

1. 'planeta, kurioje gyvenama';
2. 'tos planetos paviršiaus sluoksnis; tą sluoksnį sudaranti medžiaga; jos gabalėlis';
3. 'tos planetos paviršius';
4. 'sausuma';
5. 'šalis, kraštas';
6. 'dirva';
7. 'dirbamas bei naudojamas paviršiaus plotas';
8. 'dugnas (vandenyje)'.

Remiantis tuo, kas pateikta pagrindiniuose lietuvių kalbos žodynuose, galima teigti, kad esminės žodžio *žemė* reikšmės šiandien yra planeta ir jos paviršius, sausuma, dirva ar dirbamas paviršius, šalis ar kraštas. Bent jau taip suprantama žiūrint formalioju aspektu. Žinoma, greičiausiai žodynų struktūra neleidžia iškelti semantiškai svarbesnių reikšmių į priekį. Įdomu tai, kad apskritai žodynuose dėl jų formato ir apimties galimybių išnagrinėjami net ne visi įmanomi atspalviai, bet jie atsispindi pavyzdžiuose. Juose matyti, kad pagrindinė Žemės ypatybė yra jos apskritumas (*Žemės apskritumas* R²); taip pat matyti, kad Žemė turi savo ašį, pluta, sudarytą iš uolienų, vidines jėgas. Žemė gali būti ir šilumos šaltinis (*Žemėje, o ypačiai ugnį spjaujančiuose kalnuose, yra daug šilimos ir karščio randama* Kel 1879,148). Pastebėta ir žemės kaip mato vieneto reikšmė (*Ir atjojo lenkų pons, iki žemės jo žipons* JD 576; *Palūpis nusileido lig žemės* Trš; *Nu tos kopyčikės, sako, atsirado balta moteris, lig pat žeme balta* Pgr); taip matuoti galima ne tik dydį, bet ir žmogaus nuotaiką (*Padabojau aš in ją, juoda kai žemė* Klt; *O tėvas tylėjo juodas kaip žemė* P. Trein). Žodynuose pateiktuose pavyzdžiuose ryški žemės įvairovė: žemė gali būti nurudavusi ir nenurudavusi, nutrypta, pilka, pabliurusi, juoda, šlapia ar sausa, kieta ar minkšta, lengva, sušalusi, įdirbta arba apleista, riebi (*Riebi žemė – vištums pry kojų prikimba, i nepaeina* Stl). Taip pat žemė gali turėti specifinių ypatybių, kuriomis galima nusakyti paskirtį (*Čia vandeninė žemė, čia kask šulinį* Zp). Viena iš žmonių pastebėtų žemės ypatybių yra jos tylumas, nebylumas, todėl nenuostabu, kad ir žmonių tylėjimas lyginamas su žemės tylumu (*Cypė, kaukė visais balsais, o aš tylėjau kaip žemė* Snt; *Jei aš kę ir žinosiu, kaip žemė tylėsiu* V. Myk-Put). Viename iš pavyzdžių nurodoma, kad žemė yra šventa (*Numirė – tai šventa žemelė priimk, o kę padarysi?!* Klt), ji ypač dažnai minima, kai kalbama apie laidotuves (*Jug brolelis muno gula žemėlje, trys dienos kaip palaidotas y[ra] Žeml; Žemė visus priema, a tu šioks būk, a toks* Krš). Minėtina

2 Pavyzdžiai iš LKŽe, santrumpos pateikiamos irgi remiantis šiuo žodynu.

dar viena – žemės kaip turto – reikšmė (*Buvo didelis ponas, ta ans daug žemės turėjo Šts; Mūso tėvai žemę auksu laikė, daba žemės neužtenka, dykai svaido* Rdn). Atskirai minėtina žemės kaip statybinės, apsauginės, izoliacinės medžiagos reikšmė (*Pilies išorines sienas supo žemės pylimas* rš; *Viršuj an lubų reikia pripilt ar žemių, ar molio skiedinio, kad šilumą laikyt* Auk). Galiausiai, žodynuose esama ir pavyzdžių, liudijančių tą ypatingą lietuvių ir žemės ryšį, kur žemė – tai motina (*Žemė, dėl prigimimo motina tikroji, vis gimdo, tauso[ja], pena ir vis palaidoja* D. Pošk).

3. Apklausų duomenys

Siekiant išsiaiškinti jaunimo žemės sampratą, atliktos studentų apklausos, kuriose buvo užduotas toks klausimas: „Kas man yra žemė?“. Į anketos klausimą atsakė studentai iš keleto Vilniaus universiteto fakultetų. Iš viso buvo apklausti 184 studentai. 53 % visų apklaustų studentų sudaro humanitarinių mokslų atstovai: 19 studentų buvo iš Filologijos fakulteto, 10 – iš Istorijos fakulteto, 19 – iš Filosofijos fakulteto, 15 – Komunikacijos fakulteto, 20 – Teisės fakulteto, 14 – Tarp-tautinių santykių ir politikos instituto. Kiti 47 % yra tikslųjų mokslų atstovai: 16 – Ekonomikos fakulteto, 24 – Medicinos fakulteto studentai, 28 – Fizikos fakulteto, 19 – Matematikos ir informatikos fakulteto. Moterys sudaro 54 % visų apklaustųjų (52 humanitarinių mokslų atstovės ir 48 tikslųjų), kiti 46 % yra vyrai, iš kurių 45 yra humanitarinių mokslų atstovai, o 39 – tikslųjų.

Pradėti reikėtų nuo minties iš vienos anketos, kuri kuo puikiausiai gana mitologizuotai apibūdina žemės suvokimą, nors ir smarkiai paveiktą tikslųjų mokslų: „Įdomus dalykas, kad gimstam ant žemės. Mirštam po žeme. Po mirties keliaujame virš žemės. Tad žemė yra platforma, įprasminanti mūsų koordinates gyvenimo kelyje.“

Ištrauka rodo, kad žemė lietuvių jaunimui nėra tik formalus planetos ar dirbamo sluoksniu apibūdinimas, nepaisant to, kad didžiausias deskriptorius yra *planeta*. Tai neturėtų stebinti: šiuolaikinis švietimas yra formalizuotas, tikslųjų mokslų persvara gana akivaizdi, dėl to ir planeta visai logiškai pasidaro pačiu didžiausiu deskriptoriumi. Svarbu pasakyti, kad kai atsakymuose yra vardijama papunkčiui, reikšmė ‘planeta’ lieka trečioje ar net žemesnėje pozicijoje. Vienoje iš anketų galima rasti net ir papildomą paaiškinimą, kodėl atsakymuose taip dažnai minima planeta. O priežastis – globalusis mąstymas: „<....> bet kai galvoju apie žemę, negalvoju apie planetą, dažnai nemažiau labai globaliai.“

Nedaug nuo *planetos* atsilieka deskriptorius *gimtinė, kraštas, namai, tėvynė*. Šiame deskriptoriuje esančiuose pavyzdžiuose mažėja ne tik pasakymų skaičius, bet ir traukiasi jų mastelis. Nuo didelio kosminio kūno einama iki valstybinio (*Lietuva; Lietuvos žemė*), regioninio (*gimtinė, gimtasis kraštas*) lygmens ar visai smulkaus nuosavo turto suvokimo. Vadinasi, teiginys apie globalų mąstymą gali būti visai pagrįstas.

Likusius deskriptorius galima suskirstyti į kelias grupes: į ne tokius didelius kaip pirmieji du ir į mažuosius deskriptorius. Iš pastarųjų, kuriuos sudaro keli ar vienas posakis, žodis, frazė, paminėtini: *objektas; saugumas; žmonių buveinė; materija; substancija; masė; gyvybės šaltinis; gyvybingumas; biosfera; dalykas; išteklius; prieglobstis; žmogaus dalis; purvas* ir t. t. Kai kurie iš šių deskriptorių yra labai formalūs, gal net kiek vartotojiški, ypač *ištekliai*. Čia dar reikėtų paminėti deskriptorius *pagrindas, pamatas, platforma*, anketose apimančius gana skirtingus dalykus: žemė yra ir visko, kas gyva, pagrindas, ir statybų pamatas.

Iš kitų deskriptorių atskirai reikėtų aptarti *vietą*. Pats vietos semos suvokimas apima ir planetą, ir namus, ir apskritai didžiąją dalį kitų deskriptorių. Tiesiog studentai nesiplėsdami įvardijo tai kaip „vietą, kurioje gyvenama“, ar „kur auga miškai, kur egzistuoja gyvybė“ ir panašiai. Tik šis deskriptorius išsiskiria tuo, kad jame užfiksuotas gimimo („vieta, kurioje aš gimiau“), gyvenimo („vieta, kurioje gyvename“) ir mirties („vieta, kurioje turbūt ir mirsiu“), laidojimo („vieta, į kurią keliaujame mirę“) semų persipynimas, ko nepastebėta kituose deskriptoriuose. Reikia pridurti, kad *žemės* anketose laidojimo sema vis dėlto nėra žymi, apie tai užsiminta tik keliuose atsakymuose.

Įdomesnis yra deskriptorius *maitintoja*. Toks žemės supratimas rastas tikrai ke- turis kartus. Sunku pasakyti, ar tai yra literatūros įtaka visiems keturiems respondentams (bent jau vienoje iš anketų buvo prirašyta, kad atsakymas paimtas iš literatūros), ar jie tik kažkur yra girdėję tokį pasakymą, nors tiriant kitus konceptus pastebėta, kad nemažą įtaką jaunųjų respondentų atsakymams daro būtent mokyklinė literatūros programa. Geriausias pavyzdys būtų *dvaras*, kuriam literatūrinis suvokimas yra padaręs labai didelę įtaką. Dar paminėtina, kad tiriant kalbą kognityviniu metodu galima aptikti ir kitų įdomių faktų apie kalbos vartojimą, pavyzdžiui, tiriant *raisto* konceptą buvo pastebėta, kad penkiasdešimt procentų respondentų net nežino, kas tai yra, arba sieja jį su jojimu ir žodžiu *raitas*. O iš žinančiųjų pusė nurodo, kad jiems šis žodis žinomas tik iš literatūros kūrinių.

Dar vienas iš deskriptorių yra *turtas*. Net vienoje iš anketų buvo pastebėta, kad žmogus privalo turėti nuosavą žemės plotą. Tačiau besikeičiant visuomenės sudėčiai, sparčiai augant naujai miesto žmonių kartai, žemės kaip turto suvokimas keičiasi nuo savo kampelio, turinčio kultūrinę, istorinę bei socialinę reikšmę („neįkainojamas turtas“; „didžiausias turtas“), iki investicinio suvokimo („nekilnojamas turtas“).

Tradiciškai žemė lietuviui turėtų būti sakralus dalykas, bet atsakymuose apie tai labai šykščiai užsiminta tik vienoje iš anketų: parašyta, kad „šventa žemė – tai gimtoji žemė“. O ir *sakralumo* deskriptorius visiškai neatskleidžia tokių šventumo aspektų kaip žemės šventinimas ar religinės apeigos. Tikėtina, kad jauni žmonės apie tokius dalykus nėra linkę susimąstyti iš esmės. Gal kiek daugiau sakralumo, o gal labiau mitologiškumo, esama deskriptoriuje *motina*, nors šioje vietoje tikėtų vienos anketos teiginys, kad „kai kurie turi idilišką motinos žemės portretą ir

vaizdinį, kuris man dvelkia pagonybės liekanomis, kai emociškai prisirišama prie daiktų“. Pastaroji citata ne tik parodo, kad esama studentų, kurie gana neigiamai atsiliepia apie tam tikrą žemės mitologizavimą ar garbinimą. Šis teiginys reiškia, kad atmetamas žemės kaip ekologinio judėjimo idėjos ir turto suvokimas, nes paprastai ekologinis diskursas vienaip ar kitaip veda prie žemės kaip motinos semos.

Turbūt vienas aktualiausių ir labiausiai žiniasklaidoje bei socialiniuose tinkluose aptariamų dalykų yra klimato kaita, planetos užterštumas ir pan., todėl nenuostabu, kad ir studentų atsakymuose buvo nemažai žemės tausojimo, saugojimo ideologijos atspindžių. Buvo ir atsakymų, kupinų didaktikos apie vienintelius namus, kuriuos reikia saugoti, gerbti. Bet, kaip jau ir minėta, tokių visų atsakymų pagrindinė mintis, kad žemė – tai motina, pati idėja yra labai aiški, nors akivaizdžiai neparašoma. Įdomu tai, kad bent dešimtyje procentų anketų atsispindi ir neigiamas požiūris į ekologinio judėjimo aktyvistus, neatmetant pačios idėjos poreikio. Turbūt geriausiai ekologinio judėjimo idėją atskleidė viena Filosofijos fakulteto studentė. Ji teigė, kad „žemė tai planeta, pasaulis, kuriame gyvename, dėl kurio ekologijos pačios idėjos žmonės eina labiau iš proto nei dėl jos tvarkymo“.

Apibendrinant deskriptorius galima tvirtinti, kad žemė jaunimui – tai daugia sluoksnė idėja, apimanti tiek visiškai formalius, tiek ir mitologinius, socialinius, religinius dalykus, aprėpanti ir literatūrinį išprusimą, ir šių dienų aktualijas.

4. Išvados

Sąvokoje *žemė* šiandien telpa daug reikšmių, poreikšmių ir atspalvių. Senovėje žemė žmonėms reiškė kur kas daugiau, buvo siejama su sakralumu – juk iš jos buvo kildinama visa gyvybė. Tokio požiūrio randama ir pirmuosiuose lietuvių kalbos raštuose bei žodynuose, bet juose jau ryškesnis žemės kaip tautos arba tautų gyvenamos teritorijos, krašto, šalies, pasaulio suvokimas; ji pateikiama kaip rojaus, dangaus opozicija. Anot dabartinių žodynų, žemė visų pirma yra planeta, žmonių gyvenamoji vieta. Anketų atsakymuose tai taip pat pagrindinė reikšmė. Nors šiuolaikiniam žmogui pirmosios žodynuose pateikiamos žodžio *žemė* reikšmės irgi yra aktualiausios, atsakymuose matyti, kad yra išlikę ir ankstesnio požiūrio, tačiau jis jau netekęs sakralumo požymių. Kad ir kaip kinta lietuvių pasaulėvoka, žemė jam vis tiek yra gyvybės lopšys, maitintoja, praeitis ir ateitis; ji tiesiog neatskiriama nuo gimtinės, tėvynės, ramybės, grožio.

Anketų atsakymai rodo, kad žemę visi suprantame ir prisijaukiname pagal aplinkos poveikį ir savo paties pasaulėvaizdį. Ši sąvoka tokia plati, kad skirtingų žmonių suvokimas gali kardinaliai skirtis. Kai kuriems tai tik prisilietimas fizinėje plotmėje, paprasčiausias pagrindas, ant kurio stovime, o kiti ryšį su žeme jaučia dvasiniu lygmeniu, nes ji tampa ne tik pragyvenimo šaltiniu, bet ir ramsčiu, namais, prieglobsčiu.

LITERATŪRA

- ČIULDĖ, EDVARDAS. Žemės prasmėvaizdis ir „pasiklydusio valstiečio“ kolizija, *Kultūros barai* 12 (588), 2013, 18–21.
- LAURINKIENĖ, NIJOLĖ. *Žemyna ir jos mitinis pasaulis*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013.
- VAITKEVIČIENĖ, DAIVA. „Man ta žemė viską duoda“: žemdirbio pasaulėjauta Rakščių patirties pasakojime, *Liaudies kultūra* 2013/5 (152), Vilnius.
- МАРТЫНОВ, В. В. *Язык в пространстве и времени*, Москва: Наука, 1983.

SANTRUMPOS IR ŠALTINIAI

- BBRd – Bretkūnas, Jonas. *Biblija, Raudų knyga*. Prieiga per internetą: <http://seniejirastai.lki.lt/db.php?source=72> [žiūrėta 2019.11.15.].
- R – Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon, <...> von Philipp Ruig ... Königsberg ... 1747.
- DK – Daukša, Mikalojus. *Katekizmas*, fotokopija, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.
- Auk – Aukštadvaris (Aukšdvarys), Trakų r.
- D. Pošk – Dionizas Poška (apie 1757–1830). Lenkiškai-lietuviškas žodynas (Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštynas. In. R-888,889) ir kiti jo raštai.
- JD – Lietuviškos dainos užrašytos par Antaną Juškevičę. 3 tomai, Kazanė 1880–1882. (Skaitmenys rodo dainos numerius.)
- Kel – Keleiwis isz Karalaučiaus Broliams Lietuvininkams Žines praneszas. Verantwortlicher Redakteur Prediger Fr. Kurschat in Königsberg.
- Klt – Kaltanėnai, Švenčionių r.
- Krš – Kuršėnai, Šiaulių r.
- V. Myk-Put – Vincas Mykolaitis-Putinas (1893–1967), jo raštai.
- Pgr – Pagramantis, Tauragės r.
- P. Trein – Pranas Treinys, jo raštai.
- Rdn – Raudėnai, Šiaulių r.
- rš – raštų žodis ar sakiny.
- Snt – Sintautai, Šakių r.
- Stl – Stulgiai, Kelmės r.
- Šts – Šatės, Skuodo r.
- Trš – Tryškiai, Telšių r.
- Zp – Zapyškis, Kauno r.
- Žeml – Žemalė, Mažeikių r.
- DLKŽe – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga per internetą: <<http://lkiis.lki.lt/>> [žiūrėta 2019.11.15.].
- DP – *Mikalojaus Daukšos 1599 metų Postilė ir jos šaltiniai*, Vilnius: Baltos lankos, 2000.

- LKŽe – *Lietuvių kalbos elektroninis žodynas*. Prieiga per internetą: <http://www.lkz.lt/> [žiūrėta 2019.11.15.].
- MACEINA, ANTANAS. *Raštai I*, Vilnius: Mintis, 1991.
- MAŽIULIS, VYTAUTAS. Dėl balt.-sl. „žemė“ ir „saulė“ kilmės, *Baltistica* XXX (1), 1995, 45–48.
- MŽ – Mažvydas, Martynas. *Katekizmas ir kiti raštai*, faksimilių rinkinys, Vilnius: Baltos lankos, 1993.
- PK – Petkevičius, Merkelis. *Katekizmas*, 2 fotografuotinis leidimas, Kaunas: Knygų leidimo komisija, 1939.
- SD^I – *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*, fotografuotinis leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
- SD^{III} – *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, fotografuotinis leidimas, Vilnius: Mokslo, 1979.
- SEJL – Smoczyński, Wojciech. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, 2 patikslintas ir papildytas leidimas. Prieiga per internetą: <<https://dl.dropboxusercontent.com/u/21280621/Smo%D1%81zy%C5%84ski%20W.%20S%-C5%82ownik%20etymologiczny%20j%C4%99zyka%20litewskiego.pdf>>.
- Абаев, В. И. *Историко-этимологический словарь осетинского языка IV*, Москва-Ленинград: Наука, 1989.

The Genesis of the Concept of LAND

Summary

Various sources confirm that a human and the land have been connected through an exceptional link. However, an idealistic image of land has been getting weaker and a present individual has felt a changed connection with the land. The land is not the sole source of livelihood for people any more and its association with pagan rituals, deities and nature has become less and less frequent. The more formal understanding of land (earth) as a planet has prevailed in Lithuanian lexicography, whereas in other sources the land is associated only with hard work. The very concept of land is broad and complex, therefore, it is important to analyse the image that emerges at a subliminal level in the head of a Lithuanian, while he/she is thinking about the land. The whole concept LAND is analysed implementing the project “Bread. Land. Mother” financed by the State Commission of the Lithuanian Language (2018–2020). This article presents the lexicographic analysis and the data of students’ survey. The analysis of questionnaire revealed an obvious fact that the image of land is perceived by every individual in accordance with influence of the surrounding environment and the worldview constructed by an individual himself or herself. The concept is broad and every individual may have a significantly different understanding of it. Some people see it only as a physical plane, whereas others feel the link with land at a spiritual level because it is home or even more than this.

KEYWORDS: concept, land, surveys, lexicography
